

مقاله ترویجی انسان در فیلم‌های مستند دفاع مقدس^۱

حمید دهقان پور^۲؛ محمد شهبازی^{۳*}

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۹

چکیده: مستندهایی که درباره دفاع مقدس تولید شده، دارای مشخصه‌هایی است که آن را از مستندهای دیگر متفاوت می‌کند. این مشخصه نمایش شخصیت‌هایی انسانی است که هر روز در زندگی عادی و روزمره افراد مشاهده می‌شود. آن‌ها، همانند قهرمانان فیلم‌های غربی دارای مهارت‌های جنگی نیستند و این شاخص‌ترین ویژگی «مستند دفاع مقدس» به‌شمار می‌آید. تمرکز مقاله حاضر، روی همین ویژگی دفاع مقدس خواهد بود. در این مقاله توصیفی و تحلیلی، تلاش می‌شود با مطالعه موردی فیلم‌های مستند حوزه دفاع مقدس به هدف خود نائل شود. جنگ تحمیلی به موازات زندگی مردم، در مستندها و فیلم‌های سینمایی انعکاس یافت. در واقع، فیلم مستند برداشت هنرمند از جنگ بود. نتایج نشان می‌دهد، مستندسازان تلاش می‌کنند با تأکید بر ویژگی‌ها، عادی بودن افرادی که در جنگ شرکت نموده‌اند، نشان دهند. همچنین، به رویکرد تحمیلی و دفاعی دفاع مقدس تأکید کنند. تمرکز بیشتر بر دفاعی بودن جنگ تحمیلی، شرکت در جنگ را به یک وظیفه انسانی و شرعی تبدیل می‌نماید. کلیه فیلم‌هایی که درباره جنگ ساخته شده‌اند، دارای جلوه‌های تبلیغی هستند. از سوی دیگر، رسالتی که آوینی و پیروان سبکی او در انعکاس حضور رزمندگان در جبهه‌های نبرد قائل هستند، فیلم‌سازی را با کار انبیاء و اولیای خدا همسان می‌دانند؛ از این رو، انسان تصویر شده، با انسان فلسفه‌زده غربی متفاوت است.

واژگان اصلی: جنگ تحمیلی، دفاع مقدس، مستند، تبلیغ، انسان.

۱. این مقاله از طرح پژوهشی با همین عنوان بدست آمده که در پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس انجام شده است.
۲. استادیار دانشکده سینما و تئاتر، دانشگاه هنر تهران.
۳. کارشناسی ارشد تهیه‌کنندگی دانشگاه صدا و سیما، نویسنده مسئول (mshahbazi0@gmail.com).

مقدمه

فیلم‌هایی که نام «مستند دفاع مقدس» را یدک می‌کشند، دارای ویژگی‌های اساسی هستند. یکی از مهم‌ترین این ویژگی‌ها، توجه مداوم به انسان است. انسان حاضر در جبهه‌ها، انسان عادی است که برای کمال خویش و البته دفاع از کشور در جبهه حضور یافته است. آوینی، تفاوت و تمایز دفاع مقدس با سایر جنگ‌ها را «ایمان» و «حضور بسیجی امت مسلمان» می‌داند و تلاش می‌کند این دو وجه را در فیلم‌های خود نمایش دهد.

مستندهایی که درباره جنگ ساخته می‌شود، دارای دو نوع کلی هستند. نخست، مستندهایی که به جنگ، کشتار، درگیری‌ها و آسیب‌های جنگ می‌پردازد. دوم، به انسان‌هایی می‌پردازد که در جنگ برای هدفی به جز جنگ شرکت نموده‌اند. مجموعه روایت فتح، از مستندهای تلویزیونی است که دومین ویژگی را به صورت برجسته نمایش می‌دهد. انسانی که علت حضور او در جنگ نه تنها «جنگیدن»، بلکه، تبلور این اعتقاد بود که جنگ او جنگ حق علیه باطل است. در این مقاله تلاش می‌شود، با بررسی محتوا و فرم تعدادی از فیلم‌های مجموعه روایت فتح و مستندهای مهم دهه شصت، هفتاد، هشتاد و اوایل نود، به موضوع حضور انسان در این مستندها پرداخته شود.

پیشینه پژوهش

بیشتر پژوهشگران حوزه هنرهای بصری جنگ، توجه ویژه‌ای به فیلم‌های سینمایی دفاع مقدس داشته‌اند. در زمینه مستندهای جنگی دفاع مقدس کتاب‌های متعددی به شرح ذیل منتشر شده است:

کتاب سه جلدی جنگ برای صلح، مجموعه مصاحبه‌ها و نوشته‌هایی است که بعد از دفاع مقدس، در زمینه سینمای دفاع مقدس در نشریات مختلف نوشته و چاپ شده است. فراستی این نوشته‌ها و مصاحبه‌های سینماگران دفاع مقدس، منتقدان فیلم و کارگردانان را در کتابی جمع‌آوری نموده است. پژوهشگر، از طریق انتخاب بهترین مقالات، در این مجموعه، علاقه‌مندان حوزه دفاع مقدس را یاری می‌کند تا بتوانند دسترسی آسان‌تری به این نوشتارها داشته باشند. فراستی در مقدمه اذعان داشته: «سینمای دفاع مقدس که مهم‌ترین ژانر ملی سینمای ایران است، برای انجام رسالت ملی، آرمانی و هنری خود، در قدم اول نیازمند

ایجاد فضای شاداب بحث و گفتگوی جدی است تا راه شکل‌گیری یک سینمای فعال ملی هموار شود».

کتاب «تماشاگاه راز» که در آن دیدگاه‌های شهید مرتضی آوینی در زمینه مسائل مختلف فرهنگ و هنر منتشر شده است. در مقدمه کتاب چنین نگاشته شده است: «این اولین کتاب، از مجموعه‌ای است که نشر واحه قصد دارد براساس دسته‌بندی موضوعی دیدگاه‌های سیدمرتضی آوینی درباره مسائل مختلف حوزه فرهنگ و هنر منتشر کند؛ از این رو، ضرورت تدوین چنین کتاب‌هایی حس می‌شود که بسیاری از مخاطبان، در آثار آن شهید، ممکن است امکان مراجعه به مجموعه نوشته‌های ایشان را نداشته باشند». بخش عمده‌ای از مجموعه دوازده جلدی آثار شهید آوینی، جمع‌آوری نوشته‌های مطبوعاتی ایشان است که در جهت تدوین یک کتاب مشخص نبوده است. تدوین این کتاب، در جهت ساماندهی مباحث سینما و مستند دفاع مقدس انجام شده است. کتاب حاضر از سه بخش مقاله، نقد فیلم‌ها و توصیف خصوصیات سینمای دفاع مقدس تشکیل شده است.

کتاب «مستند جنگی» در سال ۱۳۸۳ هجری شمسی توسط انتشارات روایت فتح چاپ شده است. بخش نخست کتاب، به مستندسازی جنگ در جهان می‌پردازد. بخش دوم، تاریخچه مستندسازی در ایران و تولید فیلم مستند جنگ را بررسی می‌کند. مصاحبه با مستندسازان، ارائه فهرستی از مراکز فیلم‌سازی و مستندهای جنگ از فصل‌های دیگر کتاب است.

کتاب بر «ستیغ جبال فتح» مجموعه یادداشت‌هایی درباره فیلم‌های مستند شهید آوینی است. مؤلف از دوستان این شهید والامقام بوده و به‌همین دلیل، شناختی بسیاری از او و کارهایش داشته است. در نتیجه، مطالب این کتاب غنای بسیاری دارد. این کتاب، در زمره آثار پژوهشی آکادمیک نیست و تنها حاصل ثبت و ضبط یک آگاهی دوستانه است.

این پژوهش توصیفی و بنیادی، به مطالعه تحولات در شخصیت‌پردازی مستندهای دفاع مقدس از ابتدا تاکنون می‌پردازد و نتایج داده‌ها با استفاده از شیوه اسنادی- کتابخانه‌ای تجزیه و تحلیل می‌شود. نیاز به توضیح است، تنها موضوع پژوهش «انسان در مستند دفاع مقدس» نیست.

پرسش‌های این تحقیق عبارت از:

- انسان در مجموعه روایت فتح چگونه بازنمایی شده است؟
- مستندهای دفاع مقدس چگونه انسان را به نمایش می‌گذارند؟
- تفاوت و تشابه مجموعه روایت فتح با سایر مستندها در نمایش انسان چیست؟

در این تحقیق، داده‌ها از طریق روش کتابخانه‌ای و مشاهده جمع‌آوری می‌شود. در شیوه کتابخانه‌ای، از منابع مکتوب و رسانه‌های دیجیتالی استفاده می‌شود. همچنین، روش مشاهده‌ای، براساس مطالعه فیلم‌های مستند و آثار سینمایی انجام می‌شود. در شیوه مشاهده، فیلم‌های مندرج در جدول شماره ۱ بررسی شد.

جدول شماره ۱: فیلم‌های موردی پژوهش

فیلم	کارگردان و سال ساخت	تعداد مجموعه
آبادان شهر مظلوم	محمد رضا اسلاملو، ۱۳۶۱	۴۰ دقیقه
پل آزادی	مهدی مدنی، ۱۳۶۱	۸۳ دقیقه
شب عاشورایی	سید مرتضی آوینی، ۱۳۶۵	۵۵ دقیقه
تاریخ‌سازان چه کسانی هستند؟	سید مرتضی آوینی، ۱۳۶۵	۵۱ دقیقه
پیام بسیجی	سید مرتضی آوینی، ۱۳۶۵	۴۵ دقیقه
دلباخته	سید مرتضی آوینی، ۱۳۶۵	۴۵ دقیقه
ماه و خورشید	رسول ملاقلی‌پور، ۱۳۷۰	هفت قسمت ۲۵ دقیقه‌ای
مرتضی و ما	کیومرث پوراحمد، ۱۳۷۲	۸۹ دقیقه
فردا روشن است	حمید خیرالدین، ۱۳۸۰	۴۹ دقیقه
رستاخیز	محمد علی فارسی، ۱۳۸۷	۴۰ دقیقه
آخرین روزهای زمستان	محمدحسین مهدویان، ۱۳۹۱	سه قسمت

چارچوب نظری

شهید آوینی، تنها مستندساز دفاع مقدس است که افزون بر ساخت فیلم، به نظریه‌پردازی مستندسازی جنگ پرداخته است. تمرکز بیشتر آوینی در مجموعه مستند «حقیقت» و «روایت فتح»، به شیوه‌های ساخت، حضور در جبهه و ساختار مستندها تکیه دارد. آنچه بیشتر بیانگر

رویکرد آوینی به انسان است، مجموعه مستندهای او است که با گفتار متن به تصاویر جهت داده است. آوینی در فیلم‌هایش «سعی می‌کند، با ذکر ماهیت تاریخی، اتفاقات و ارزش آن در اقامه عدل، عمق تاریخی صحنه‌ها را ارائه نماید و مخاطب خویش را ناظر بر اعماق نگه دارد. وی با ذکر معانی اعتقادی، همواره ارزش اعتقادی داستان را به مخاطب گوشزد می‌کند» (آوینی، ۱۳۹۵: ۵۸).

«تئاتر و سینما با «نمایش» ارتباط دارند و باید بتوانند، فاصله میان ظاهر و باطن را حذف نمایند و تماشاگر را به خصایل اخلاقی و روحیات پرسوناژها برسانند. آشکار است، جلوه شخصیت‌های جبهه حق با توجه به روحیه غیرنمایشی آن‌ها چقدر دشوار است. مؤمنین حقیقی، از نمایش دادن خویش پرهیز می‌نمایند و اهل ملامت، صفا، سادگی، صلح و عدل در رفتار و گفتار هستند. این ویژگی‌ها همگی غیرنمایشی هستند» (آوینی، ۱۳۹۵: ۱۴۲).

ابزارهایی که آوینی برای نمایش انسان از آن بهره گرفته، متنوع است.

ایشان معتقد بود، مصاحبه، بهترین ابزار برای درک باطن انسان است. مصاحبه، یکی از بهترین راه‌هایی بود که می‌توانست تماشاگر را متوجه باطن رزمندگان و حقیقت جبهه‌ها کند. فیلم، تصویر است و تصویر، ظاهر اشیا را به بهترین نحو نمایش می‌دهد. برای دست‌یابی به باطن رزمندگان در فیلم، ناچار به انتظار بودیم تا خود را ابراز کنند و یا با آن‌ها مصاحبه کنیم. در هنگام عملیات‌ها، ویژگی‌های باطنی آنان ظاهر می‌شد. شهید آوینی این نقل‌قول را با بیانی عرفانی تکمیل می‌کند. «ما می‌خواستیم زمینه‌ای فراهم کنیم که واقعیت رزمندگان آشکار شود؛ زیرا، زیبا بود و نیازی به تزیین و آراستن نداشت. بزرگترین مانع در راه ظهور این واقعیت، «ما» بودیم. ویژگی فردی ما، مانع از تجلی حقیقت می‌شد. همانند آینه‌ای که غبارهایش مانع از ظهور ماهیت او و انعکاس واقعیت است. فیلم ما، باید آینه‌ای باشد که واقعیت را انعکاس می‌دهد» (آوینی، ۱۳۹۵: ۵۰ و ۵۱).

در نشست «سینمای مستند جنگ از نگاه شهید آوینی» که در سال ۱۳۹۰ هجری شمسی برگزار شد، مصطفی دالایی می‌گوید: «در هیچ یک از مجموعه روایت فتح شما تصویر اسرا را شکست خورده نمی‌بینید؛ زیرا، شهید آوینی معتقد بود، این تصاویر قشنگ نیست. ایشان معتقد بود، اسرا، انسان هستند، مسلمان هستند و نباید ذلت این افراد را تصویر کرد. در آثار آوینی، دشمنان، سرمست از فتح دیده نمی‌شوند. دوربین او، هرگز غنائم را نشان نمی‌داد.

درحالی‌که، برای تصویربرداران دیگر جذاب بود که تصاویری از تانک‌های تصرفی، دشمن اسیر شده و یا میزان فتوحات را ثبت کنند. شهید آوینی، این‌ها را فتح نمی‌دانست. ایشان، نگاه اعتقادی به فیلم‌سازی داشتند و تمایز در آثارش آشکار است. او در آثارش، به ظهور جوانانی که با رهنمودهای امام رحمت‌الله‌علیه مسیر صد ساله را پیمودند، تأکید داشت» (خبرگزاری ایسنا).

در آثار آوینی بر «بسیجی بودن» تأکید می‌شود. شهید آوینی، بسیجی را در فیلم خود تعریف می‌کند: «بسیجی عاشق کربلاست. کربلا را تو مپندار که شهری در میان شهرها است و نامی در میان نام‌ها است»، (گفتار متن فیلم عروج، ۱۳۸۷: ۴۴). «پیام بسیجی، اطاعت است. اطاعتی که از عشق به ولایت برمی‌خیزد. مگر می‌شود، حضرت امام رحمت‌الله‌علیه فرمانی دهند و ما اطاعت نکنیم» (گفتار متن فیلم «پیام بسیجی»، ۱۳۸۷: ۸۴). «جبهه، همواره فضای عبادت است. ایمان، باختن زندگی برای عشق است. یک بسیجی، در شیراز به من می‌گوید: «بسیجی‌ها که اغلب ضعیف و لاغرند، قوت خود را در عبادت پیدا می‌کنند. آن‌ها، برای روح زندگی می‌کنند. دست‌هایشان را روی قلبشان می‌گذارند» (خرزاعی، ۱۳۹۳: ۴۳).

یافته‌های پژوهش

فیلم مستند «آبادان شهر مظلوم» در سال ۱۳۶۱ هجری شمسی توسط محمدرضا اسلاملو با حمایت واحد جنگ ساخته شد. در واحد جنگ، روش‌ها و سبک‌های مختلف فیلم‌سازی شکل گرفت.

دوربین در حین جستجو در شهر، خانواده‌ای را که در شهر مانده‌اند، مورد توجه قرار می‌دهد. مردی به همراه همسر و فرزندانش، از فروشگاه خرید کرد و به سوی خانه حرکت می‌کنند. فردای آن‌روز، دوربین در گلزار شهدا، مشغول فیلم‌برداری است. کودکی دفن می‌شود و زنی، ناله می‌کند. شخصی، مقابل دوربین آمده و می‌گوید: «این دختری که شما دیروز، از آن فیلم‌برداری کردید». سپس، دوربین چگونگی شهادت اعضای این خانواده را دنبال می‌کند و با همسر این شهید مصاحبه می‌کند. فیلم، داستان انسان‌هایی است که اتفاقی درگیر قساوت صدام شده‌اند.

فیلم «آبادان شهر مظلوم»، انسان‌هایی را نشان می‌دهد که به دلایل مختلف در شهر جنگ‌زده مانده‌اند. انسان‌های این فیلم، درگیر جنگی هستند که در آن، تمام زندگی خود را باختند. در این فیلم، مخاطب، شاهد آوارگی و بیچارگی است.

مستند «پل آزادی» در فاصله سال‌های ۱۳۶۱-۱۳۵۹ هجری شمسی، براساس عملیات بیت‌المقدس ساخته شده است. فیلم به ساخت پلی می‌پردازد که رزمندگان ایران روی رود کارون بنا کردند تا از طریق آن، وارد خرمشهر شوند. «پل آزادی» توسط فرهاد صبا و محمد داوودی فیلمبرداری شده است. هویت انسان‌های این مستند، در پیوند با سایر اعضای درگیر در ساخت پل تعریف می‌شود. در نماهای مختلف از فیلم، رزمندگانی را می‌بینیم که مشغول فعالیت‌های مختلف هستند. جنگ و ویرانی انسان‌ها را درگیر می‌کند؛ اما، در تمامی فیلم‌های آوینی، نگاه او به انسان یکسان است. ایشان، در بیشتر آثارش مصاحبه مستقیم با رزمندگان انجام می‌دهد و در تصاویرش، باطن و اهداف رزمندگان را آشکار می‌نماید.

قسمت نخست شب عاشورایی مجموعه روایت فتح، درباره شب عملیات والفجر ۸ است. تمام فیلم، به مسائلی توجه دارد که رزمندگان از غروب تا شب عملیات انجام می‌دهند. در انتهای فیلم، رزمندگان با اشتیاقی زاهدانه، روانه عملیات می‌شوند. تمامی این فیلم، حدیث نفس رزمندگان است. در فیلم، دوربین به سوی رزمندگان می‌رود و با آنان احوالپرسی می‌کند و از خدا طلب یاری می‌نماید. رزمندگان از کنار دوربین رد می‌شوند و می‌گویند، خسته نباشید. گفتگو می‌کنند و فیلمبردار را با خنده و دعا همراهی می‌نمایند. در صحنه‌ای، دوربین رزمندگان را نشان می‌دهد که از میان نخل‌ها می‌گذرند و اینجا راوی می‌گوید: «بچه‌ها، آماده و مسلح با کوله‌پشتی، پتو و جلیقه‌های نجات، آخرین ساعات روز را می‌گذرانند. این‌ها، بچه‌های قرن پانزدهم هجری هستند. همانان که کره زمین قرن‌ها، انتظار آنان را می‌کشد تا بر خاک این سیاره قدم بگذارند و عصر ظلمت به پایان رسانند». انسان آوینی، انسان تاریخی به‌شمار می‌آید که در دوران معاصر، جبهه حق را انتخاب کرده است. تلاش آوینی، برای هم‌ذات‌پنداری و همراهی رزمندگان در گفتار متن او، جلوه ویژه‌ای دارد.

فیلم تاریخ‌سازان چه کسانی هستند؟ سه تن از رزمندگان اسلام (یک فرمانده سپاه، یک بقال، یک طلبه در جبهه جنگ) پس از عملیات به خانه، محل کار و تحصیل می‌روند. در فیلم، این افراد را در عملیات می‌بینیم که هر کدام به اندازه خود در جبهه نقش دارند. آن‌ها،

قهرمان به معنای مرسوم آمریکایی نیستند. یکی لابیات فروش، یکی طلبه و دیگری فرمانده جانباز سپاهی است.

«پیام بسیجی» و «دلباخته» هر دو مربوط به عملیات کربلای ۱ است. «پیام بسیجی»، برادر خلیلی و حسین غفارنظری را دنبال می‌کند. حسین غفارنظری، در حال استراحت است که دوربین به او نزدیک می‌شود. سپس، با فلاش‌بک‌هایی، زندگی او به تصویر کشیده می‌شود. با بازگشت دوربین به زمان حال، برادر خلیلی را می‌بینیم که با دریافت خبر شهادت فرزند دومش صحنه جنگ را ترک نمی‌کند. آوینی تلاش می‌نماید، در صحنه‌ها، شور و امید رزمندگان را نشان دهد. ایشان، رزمندگان را به ستارگان در آسمان تشبیه می‌کند و «عمل» آن‌ها را آسمانی و قدسی می‌داند. آوینی جوانان رزمنده را متفاوت می‌بیند و پیوندی میان رزمندگان و مجاهدان سده‌های نخستین اسلام ایجاد می‌نماید. به همین دلیل، جبهه را صحنه تاریخ می‌داند و رمل‌ها را قدمگاه مجاهدان خدا می‌انگارد. در انتهای فیلم، برادر خلیلی مشاهده می‌شود که بعد از شنیدن خبر اسارت پسر دیگرش، پیشانی‌اش را به سلاح تکیه می‌دهد.

در «دلباخته» که داستان شب دوم عملیات کربلای ۱ است، در کانال‌های تسخیر شده دشمن با برادر ملازاده برخورد می‌شود. با حرکت دوربین از داخل کانال، با کشاورزی از اهالی ساری آشنا می‌شویم. دوربین با او مصاحبه می‌کند و راوی می‌گوید، اگر گذرمان به اینجا نمی‌افتاد، شاید هرگز او را نمی‌شناختیم. «ما دریافتیم که خداوند، ما را برای دیدن این کشاورز به اینجا آورده است تا در چهره او بسیج را بنگریم».

مصاحبه زیادی با ملازاده انجام می‌شود. رزمندگان داخل کانال، مشاهده می‌شوند و صدای برادر ملازاده که از عشق خود به شهادت، امام و انقلاب می‌گوید. دوربین با فلاش‌بک زندگی ملازاده را نشان می‌دهد، پسرانش مشغول چیدن و ایجاد کپه‌ای از شالی‌ها هستند. راوی می‌گوید، او قصد دارد، با هفتمین کاروان راهیان کربلا از مازندران به جبهه‌ها بشتابد. می‌گوید: «احساس می‌کنم که گمشده‌ای دارم. ما می‌دانستیم که همه دلباخته‌ها این‌گونه‌اند». ناگهان بار دیگر ملازاده، شعری در مقابل دوربین می‌خواند:

نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار
چه کنم حرف دگر یاد نداد استادم

مستند «ماه و خورشید» ساخته رسول ملاقلی‌پور روایتی از دوران کودکی، ویژگی‌های اخلاقی و معرفتی شهیدان باکری (علی، مهدی و حمید) از زبان همسران و آشنایان ایشان است. این فیلم به دو قهرمان جنگ، مهدی و حمید باکری، می‌پردازد. دو انسانی که در عین قهرمانی، دارای ویژگی‌های انسانی هستند. هدف فیلم، نشان دادن این موضوع است. قهرمانان جنگی دوران دفاع مقدس، انسان‌هایی عادی با اعمال غیرعادی بودند. این همان رویکرد شهید آوینی در نگاه به رزمندگان جبهه جنگ است که در فیلم ماه و خورشید ادامه یافته است.

مستند «ما و مرتضی» جلوه‌ای دیگر از نگاه به انسان است. مستند «مرتضی و ما» روایت کیومرث پوراحمد از یک دهه فعالیت شهید سیدمرتضی آوینی است. انسانی که درگیر جنگ است و راوی آن هست. اسم مستند به وجهه انسانی فیلم توجه دارد. سؤال اساسی فیلم، این است که وظیفه ما در برابر انسان موظفی همانند مرتضی آوینی چیست؟

مستند «فردا روشن است» راوی زندگی و سختی‌های جانبازی به نام جبار است که برای درمان به انگلیس می‌رود. جبار، هنگام ختنی کردن مین‌های رژیم بعثی عراق مجروح شده است. او، دو دست، بینایی دو چشم و شنوایی دو گوش خود را تا اندازه‌ای از دست داده و در انگلیس درمی‌یابد، درمان چشم‌هایش بی‌فایده است و تنها یکی از گوش‌هایش تا حدی بهبود خواهد کرد؛ اما، او به فعالیت‌های اجتماعی خود ادامه می‌دهد و نکته مهم فیلم همین نگاه امیدوارانه است. جبار، در انتخابات شرکت می‌کند، به بازدید مراکز مربوط به جنگ می‌رود و با مسئولان سازمان‌های مرتبط گفتگو می‌کند.

محمدعلی فارسی که فیلم «رستاخیز» را در سال ۱۳۸۷ هجری شمسی ساخته است، از هنرمندان قدیمی سینمای مستند ایران است. «رستاخیز» مروری بر زندگی شهید صیاد شیرازی دارد. این فیلم که روایت محور است و نریشن در آن نقش اصلی را بازی می‌کند، زندگی صیاد شیرازی است. شهید صیاد شیرازی، شخصیت معروفی است که در جنگ نقش مؤثری داشته است. با این وجود، مستندساز تلاش نموده که از او قهرمانی دست‌نیافتنی بسازد؛ بلکه، بر عادی بودن او تأکید نموده است. رویکردی که شهید آوینی با رزمندگان از قشرهای مختلف جامعه دارد.

«آخرین روزهای زمستان» به کارگردانی محمدحسین مهدویان ساخته شده است. این فیلم، راوی زندگی حسن باقری با نام واقعی غلامحسین افشردی، فرمانده اطلاعات، بنیان‌گذار اطلاعات رزمی در جبهه جنوب و از جوان‌ترین فرماندهان دوران جنگ ایران و رژیم بعثی عراق است. در این اثر افرادی همانند محسن رضایی، سردار رحیم صفوی، سرلشکر رشید، سرلشکر محمد باقری و اعضای خانواده وی، درباره بخش‌های مهمی از زندگی و شخصیت این شهید سخن می‌گویند. این فیلم بهترین مستند سال از نگاه منتقدان و جشنواره سینما حقیقت شده است. «آخرین روزهای زمستان» برای نخستین بار در تاریخ سینمای جنگ، تمام کلیشه‌ها را کنار می‌گذارد و مستقیم از حسن باقری صحبت می‌کند و به این سؤالات پاسخ می‌دهد، حسن باقری کیست؟ چگونه با جنگ آشنا شد؟ چگونه وارد میدان جنگ شود؟ تصویری که این فیلم از حسن باقری نشان می‌دهد، تصویری واقعی است و از او قهرمانی نمی‌سازد.

نتیجه‌گیری

در تمامی فیلم‌های مستندی که درباره جنگ ساخته شده است، انسان نقش محوری دارد؛ زیرا، جنگ، کنش نامطلوب انسانی است. این کنش زمانی می‌تواند به کنش مطلوب تبدیل شود که مبارزه‌ای در برابر تجاوز باشد. جنگ ایران با رژیم بعثی عراق، جنگی تحمیلی است. هنگامی که، انسان ایرانی خاک خود را در خطر می‌بیند، به دفاع می‌پردازد. فیلم‌های مستندی که در اوایل جنگ ساخته شده‌اند، به انسان‌هایی می‌پردازد که از جنگ آسیب دیده، شهر خود را ترک کرده و به مناطقی امنی رفته‌اند. فیلم «آبادان، شهر مظلوم» درباره همین انسان‌ها است. فیلم «پل آزادی» نگاهی کل‌نگر به جنگ دارد. غم، شادی، پیروزی و شکست را نشان می‌دهد. فیلم درباره آزدسازی خرمشهر، شکست ارتش رژیم بعثی عراق و نماز رزمندگان در مسجدجامع خرمشهر است؛ اما، در فیلم‌های آوینی انسان، فردی تاریخی است که با مجاهدان صدر اسلام پیوند دارد. آوینی، رزمنده‌ای بسیجی است که داوطلبانه، به جبهه رفته است. ایشان، دوباره در پهنه زمین ظهور یافته تا رسالت ابدی را گوشزد کند. رسالت ابدی او، مبارزه انسان حق علیه انسان باطل است. تفاوت بازنمایی آوینی از انسان با دیگران این است که او با نمایش کشتار و تجهیزات کشته‌کننده جنگی کاری ندارد و با جنگ مخالف است؛ اما، اگر بحث دفاع باشد، جنگ واجب می‌شود.

در فیلم‌های مستند بعد از دهه هشتاد هجری شمسی، به افرادی پرداخته شود که نقش مهم‌تر و اساسی‌تری در جنگ داشته‌اند. تلاش مستندسازان معاصر، بیش‌تر ارائه الگوهایی است که به یک قهرمان ملی تبدیل شود. قهرمانی که از قشر متوسط جامعه برخاسته است؛ اما، ایمان او را به قهرمانی تبدیل کرده است. مستندهای جنگی دهه هفتاد تا اوایل هشتاد هجری شمسی، صحنه‌های درگیری کاری ندارند و سوژه آن‌ها، انسان پس از جنگ است. سازندگان مستند جنگی در ایران بیشتر وجهه انسانی جنگ را به نمایش می‌گذارند و به سؤالاتی را پاسخ می‌دهند، کنش انسان در جنگ چگونه است؟ تأثیرات و واکنش‌های انسان چگونه است؟ و چه تأثیرات مادی و معنوی روی انسان دارند؟ با توجه به تعالیم مذهبی اسلام، اغلب مستندسازی که خاستگاهی مذهبی و سنتی دارند، به سراغ این وجه از جنگ رفته‌اند. این مستندها، لحنی حماسی دارند و عواطف بیننده را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

کتابنامه

- آقابابایی، علی (۱۳۸۳). مستند جنگی، نگاهی به فیلم‌های مستند جنگی ایران و جهان، تهران: روایت فتح.
- آوینی، سیدمرتضی (۱۳۸۷). گنجینه آسمانی، تهران: نشر ساقی.
- آوینی، سیدمرتضی (۱۳۷۷). آینه جادو، تهران: نشر ساقی.
- آوینی، سید مرتضی (۱۳۸۴). گفتار متن فیلم‌های مستند، تهران: ساقی.
- آوینی، سیدمرتضی (۱۳۹۵). تماشاگاه راز، تهران: نشر واحه.
- خزاعی، محمد (۱۳۹۳). سینمای دفاع مقدس، ترجمه محمد معماریان، تهران: ساقی.
- فراستی، مسعود (۱۳۷۹). جنگ برای صلح، تهران: انجمن سینمای انقلاب و دفاع مقدس.